

Ο γατόκοσμος ως συνεκδοχικό σκηνικό Η Τελευταία μαύρη γάτα και η επιβολή του ρατσισμού

ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΠΕΡΑΝΤΩΝΑΚΗΣ

Διδάκτωρ Νεοελληνικής Φιλολογίας – Κριτικός λογοτεχνίας

Όποιος πιστεύει ότι η εφηβική λογοτεχνία είναι μονοεπίπεδη δεν έχει παρά να διαβάσει –ανάμεσα σε άλλα– την *Τελευταία μαύρη γάτα* (2001) του Ευγένιου Τριβιζά¹ για να διαπιστώσει ότι τα ποικίλα επίπεδα της γραφής ξεδιπλώνουν έντεχνα το ιδεολογικό στρατήγημα του συγγραφέα. Η ιδεολογία ήταν πάντα συνυφασμένη με τη λογοτεχνία, και ειδικά οι συγγραφείς της παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας «φροντίζουν να προσφέρουν κείμενα, που πρώτιστα θα κάμουν τη συνείδηση του αναγνώστη να λειτουργήσει αισθητικά, θα περιέχουν όμως και κάποια ιδεολογικά μηνύματα»².

Ένα τέτοιο ιδεολογικό πλαίσιο θέτει ο Τριβιζάς στην *Τελευταία μαύρη γάτα*, ένα πολιτικό μυθιστόρημα που ξεκινά από τις κοινωνικές παραμέτρους του ρατσισμού αλλά παραπέμπει και σε πολλές από τις πολιτικές διαστάσεις του. Πρόκειται για ένα είδος «συνειδητή[ς], εσκεμμένη[ς] και με μια έννοια “κατευθυνόμενη[ς]”» ιδεολογίας, που προσπαθεί να περάσει αντιρατσιστικά μηνύματα, ώστε να επέλθει η «εξάλειψη ή ελαχιστοποίηση των προκαταλήψεων και των διακρίσεων»³. Έτσι, ο συγγραφέας ακολουθεί τη λογοτεχνική τάση που επικρατεί τα τελευταία χρόνια η οποία τονίζει την ανοχή στην ετερότητα και προσπαθεί να αναιρέσει τις αντιλήψεις περί φυλετικής ή άλλης φυσικής ανωτερότητας⁴.

Ο Τριβιζάς όμως δεν επιχειρεί να αισθητοποιήσει το αντιρατσιστικό του μήνυμα με μια ανθρωποκεντρική αφήγηση, που θα περιείχε περισσότερο διδακτισμό, αλλά γράφει μια εκτενή αλληγορία, στην οποία πρωτεύοντες χαρακτήρες είναι οι γάτες, και έτσι δημιουργεί έναν μικρόκοσμο, που αντικατοπτρίζει τον κόσμο των ανθρώπων. Το τριβιζικό γατοσύμπαν διαθέτει εσωτερική ενότητα και συνέπεια και έτσι λειτουργεί σε αναλογία με τον κόσμο των ανθρώπων.

Ο μικρόκοσμος ως κοινωνικό μοντέλο

Η οπτική γωνία της ιστορίας ανήκει σε έναν μαύρο γάτο, ο οποίος ζει ελεύθερος στα κεραμίδια και περιπλανάται αδέσποτος σε όλο το νησί. Η

εξαφάνιση πολλών μαύρων γάτων γίνεται το έναυσμα να αντιληφθεί ότι κάτι παράξενο συμβαίνει, ειδικά όταν παρίσταται σε συγκεντρώσεις ανθρώπων που θεωρούν τις μαύρες γάτες γρουσουζικές και ενορχηστρώνουν μια ολόκληρη εκστρατεία εξόντωσής τους. Το βιβλίο προχωρά με σταδιακά βήματα στην εκδίπλωση αυτής της πρωτοφανούς γατοκτονίας, μέχρι να μείνει ο ήρωάς μας ο μόνος μαύρος γάτος!

Η Κανατσούλη⁵ επισημαίνει ότι το κείμενο χτίζεται βάσει τριών θεμελιωδών τεχνικών: οι εύκολα αναγνωρίσιμοι χαρακτήρες, η μεταφορά των σκληρών καταστάσεων σε έναν παραμυθιακό, φανταστικό κόσμο και η χρήση του χιούμορ⁶ (καθώς και άλλων γλωσσικών παιχνιδισμάτων) για να παρωδήσει τις ολοκληρωτικές πρακτικές.

Εγώ θα ήθελα να σταθώ περισσότερο στον τρόπο με τον οποίο ο γατόκοσμος του Τριβιζιά αποτελεί έναν μικρόκοσμο, έναν αυτοτελή δηλαδή κόσμο, που λειτουργεί αλληγορικά προς τον κόσμο των ανθρώπων και αντανακλά τις ρατσιστικές τους αντιλήψεις. Δεν είναι καθόλου σπάνιο να εκλαμβάνεται ένα ολόκληρο έργο ως αλληγορία, ως αναλογία προς την αντικειμενική πραγματικότητα, ούτε είναι σπάνιο να τίθεται ο ζωόκοσμος ως πυρηνικό μοντέλο του ανθρωπόκοσμου, ώστε στα χαρακτηριστικά των ζώων, στερεοτυπικά ή μη, να αναγνωριστούν οι συμπεριφορές των ανθρώπων (λ.χ. *Η φάρμα των ζώων* του Τζορτζ Όργουελ).

Αυτού του είδους το σκηνικό, που αποτελεί μικρόκοσμο της ανθρωπίνης κοινωνίας και ζωής, ονομάζεται και «συνεκδοχικό σκηνικό». Πρόκειται για έναν πλαστό κόσμο, συνήθως σε μικροκλίμακα (λ.χ. μια πολυκατοικία) που διαθέτει εν σμικρύνσει όλα τα χαρακτηριστικά μιας ευρύτερης κοινωνίας, «όλες τις σχέσεις που θέλει ο συγγραφέας να δείξει πως υφίστανται στον πολυσύνθετο “μακρόκοσμο”»⁷. Στην *Τελευταία μαύρη γάτα* το νησί με τις νοήμονες γάτες αποτελεί έναν τέτοιο κόσμο με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, άλλα από τα οποία είναι γνωστά ως γατίσια γνωρίσματα, ενώ άλλα παραπέμπουν ευθέως στην ανθρωπινή συμπεριφορά⁸.

Από τη μία, λοιπόν, στον γατόκοσμο του Τριβιζιά ανήκουν ποικίλες γάτες, από κεραμιδόγατες ως караβόγατες κ.λπ., σε πλήθος χρωμάτων (μαύρες και όχι μόνο) και με πάμπολλα χαρακτηριστικά που προβάλλονται για να αποκτήσει κάθε γάτα τη δική της φυσιογνωμία. Σ' αυτό συμβάλλουν και τα ευφυή ονόματα που τους δίνει ο συγγραφέας, μια γλωσσοπλαστική δεινότητα που αποτελεί κατεξοχήν χαρακτηριστικό του, όχι μόνο εδώ αλλά και σε πολλά άλλα έργα του: Μεταξονούρης, Σαλαπαήδης, Νιαουρίνος, αλλά και μια πλειάδα ονομάτων που προδίδουν το «επάρato» μαύρο χρώμα (Αραπίνα, Μαυριλένα, Εβενίνα κ.λπ.).

Παράλληλα, παρουσιάζονται τα γνωρίσματα εκείνα που ανακαλούν

ανθρώπινες δυνάμεις ή συνήθειες και σταδιακά συνθέτουν τον γατόκοσμο ως είδωλο της ανθρώπινης κοινωνίας. Υπάρχουν κι εκεί τάξεις, καθώς οι γάτες Αγκύρας θεωρούνται αρχοντικές ενώ οι κεραμιδόγατοι παρακατιανοί, γίνονται συνελεύσεις με αντιπροσώπους, που δύσκολα συνεννοούνται λόγω αρχομανίας, συμφεροντολογισμού, επιτροπολαγνίας και άλλων καρκινωμάτων της πολιτικής ζωής.

Η ανάπτυξη του ρατσισμού

Όλα αυτά τα περιγραφικά στοιχεία παρουσιάστηκαν ενδεικτικά για να φανεί το συνεπές όσο και λειτουργικό μοντέλο με το οποίο ο Τριβιζάς οικοδόμησε τη γατοκοινωνία του παράλληλα με τον γνωστό ανθρώπινο κόσμο. Μέσα σ' αυτό το διπλό σύμπαν, μισό φανταστικό και μισό πραγματικό, επιχειρεί με δεξιοτεχνία να δείξει τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσονται οι ρατσιστικοί μηχανισμοί και οι ναζιστικές τεχνικές εξόντωσης των διαφορετικών.

Τα πάντα ξεκινάνε από μια στερεοτυπική αντίληψη που θεωρείται παγκόσμια προκατάληψη: η μαύρη γάτα είναι φορέας γρουσουζιάς και γι' αυτό πρέπει να αποφεύγεται. Στο νησί της *Τελευταίας μαύρης γάτας* η κακοτυχία είναι βασικός άξονας της συμπεριφοράς των κατοίκων, οι οποίοι κινούνται με ιδεολογική προσήλωση μέσα στο δίπολο ευτυχία-δυστυχία, προσπαθώντας να προσελκύσουν την πρώτη και να ξορκίσουν τη δεύτερη.

Αυτήν τη λαϊκή αντίληψη περί μαύρης γάτας μεταφέρει ο Τριβιζάς στον χώρο των ανθρώπων, ανάγοντας όποιον ανήκει στη μαύρη φυλή σε φορέα βλαπτικής επήρειας, σε επιζήμιον που επιβάλλεται να εξοντωθεί ώστε να μη μολύνει τους υπόλοιπους με την παρουσία του. Η μαύρη γάτα γίνεται αφενός σύμβολο του έγχρωμου ανθρώπου που βίωσε για αιώνες την υποδούλωση και τον εξευτελισμό, αλλά και του Εβραίου που έζησε τις διώξεις του ναζιστικού καθεστώτος⁹, τεχνικές του οποίου ο συγγραφέας αναπαριστά στον πόλεμο ενάντια στις μαύρες γάτες.

Η πορεία στοχοποίησής τους και η υιοθέτηση εκ μέρους όλης της κοινωνίας μιας αντιγατικής κοσμοαντίληψης θυμίζει τις πρακτικές των ολοκληρωτικών καθεστώτων που υποδεικνύουν ως ένοχο για όλα τα προβλήματα τους τον Άλλο και σταδιακά τον περιθωριοποιούν, τον μετατρέπουν σε αποδιοπομπαίο τράγο και τον εξοντώνουν. Η οργανωμένη προσπάθεια αρχίζει με την κατάλληλη προπαγάνδα, με την οποία θα πειστεί ο λαός για τον «εσωτερικό εχθρό» και θα αποπροσανατολιστεί από τα πραγματικά του προβλήματα (φυλλάδια, αφίσες, ρητορική της απόδοσης ευθυνών

κ.λπ.). Η πειθώ παίρνει τη μορφή προπαγανδιστικής χιονοστιβάδας που διαμορφώνει τη σκέψη του απλού πολίτη και τον στρέφει ενάντια στη μαύρη γάτα και συνεκδοχικά σε καθετί που ξεφεύγει από τον μέσο όρο. Το επόμενο βήμα είναι οι βιαιοπραγίες, τα αυθόρμητα λιντσαρίσματα, τα μαινώμενα πλήθη και άλλες υστερικές πρακτικές. Η εξουσία συχνά, αν δεν ξεκινά το πογκρόμ, συναινεί, είτε επειδή πείθεται για την αιτία των δεινών (ιδεολογία) είτε επειδή βρίσκει εύκολο στόχο, ώστε να αποπροσανατολίσει την κοινή γνώμη από τα υπαρκτά προβλήματα (λαϊκισμός) είτε επειδή εξαγοράζεται με χρήμα (διαφθορά και διαπλοκή). Στη μάχη εναντίον του «κακού» συσπειρώνεται και ο φίλα προσκείμενος τύπος, στοιχείο που κι αυτό αντλείται από τις μεθόδους των ολοκληρωτισμών.

Η γατοκτονία γίνεται «πατριωτικό καθήκον», όσοι υποθάλπουν μαύρη γάτα θεωρούνται προδότες και καταδικάζονται, τα συνθήματα θυμίζουν έντονα απαρτχάιντ... Οι άνθρωποι πείθονται ή υπακούουν, συμπεριφορά που υιοθετούν και οι υπόλοιπες, διαφορετικών χρωμάτων γάτες, οι οποίες φοβούνται για τον εαυτό τους και αρνούνται ουσιαστικά βοήθεια στην κατατρεγμένη μαύρη γάτα. Οι ίδιοι οι διωκόμενοι σκέφτονται σοβαρά να αλλάξουν χρώμα, δηλαδή ταυτότητα, για να σωθούν· αλλιώς ή θα εκτελεστούν ή θα μεταφερθούν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Το χειρότερο είναι ότι ποικίλα συμφέροντα δε μένουν μόνο στην εξόντωση των ορατών εχθρών, δηλαδή των μαύρων, αλλά προχωράνε και σε γάτες κάθε χρώματος· είναι η ίδια πορεία των ναζί που ξεκίνησαν από τους Εβραίους αλλά κλιμακωτά στοχοποίησαν και τους τσιγγάνους, τους ομοφυλόφιλους και άλλες τέτοιες κοινωνικές ομάδες¹⁰.

Η αλληγορία του Τριβιζά δημιουργεί, όπως έδειξα, τον δικό της κλειστό κόσμο, τον οποίο κανείς μπορεί κατ' αρχάς να διαβάσει ως φιλοζωικό μανιφέστο ή μυθιστόρημα για τις επιπτώσεις των προλήψεων, αλλά σε μια βαθύτερη ανάλυση θα διακρίνει το αντιρατσιστικό της μήνυμα. «Αυτό που θίγεται είναι η βαθύτερη έννοια της αποδοχής της ιδιαιτερότητας και της διαφοράς, του ανθρωπισμού, της λογικής, της αντίστασης στον παραλογισμό»¹¹.

Αν η παρωδία στο έργο¹² δείχνει μια αναπαραστατική σχέση με την εξωκειμενική πραγματικότητα, η αλληγορία δημιουργεί ένα δικό της ενδοκειμενικό περιβάλλον, το οποίο δρα αυτόνομα. Τόσο ο Paul de Mann όσο και άλλοι εξηγούν πως η αλληγορία στερείται αναπαραστατικότητας¹³ και επιχειρεί να εισαγάγει τον αναγνώστη σε έναν αυτοτελή κόσμο που μπορεί –στην εσωτερική του πραγματικότητα– να ορθώσει και να ισχυροποιήσει το μήνυμά του.

Γι' αυτό είναι προτιμότερο να δούμε την *Τελευταία μαύρη γάτα* ως τον μικρόκοσμο ο οποίος –ασχέτως με την ιστορική πραγματικότητα που

υπονοεί– γίνεται ο ίδιος αυτοτελής σύμπαν που καταγγέλλει τις στρατηγικές και τις συνέπειες του ρατσισμού και απενοχοποιεί τον Άλλο. Αυτός ο μικρόκοσμος περιορίζει τον κόσμο σε μια μικρή ενότητα, έναν γατόκοσμο, και πάνω σ’ αυτόν στηρίζεται η αναλογία με την ανθρώπινη ζωή. Ο γατόκοσμος αποτελεί μια «βολική μεταφορά» που αντικατοπτρίζει τον μακρόκοσμο αλλά δημιουργεί κιόλας μια πραγματικότητα, καθ’ όλα φανταστική και συνάμα καθ’ όλα πιθανή, με ορατό το αισθητικό αλλά και το ιδεολογικό αποτέλεσμα¹⁴.

Ο Τριβιζάς καταφέρνει να απεικονίσει τον ρατσισμό σε μια ιστορία για εφήβους, που διαβάζεται ωστόσο με ενήλικη σκευή και γι’ αυτό αποδίδει σε ποικίλα επίπεδα ερμηνείας. Η λογοτεχνία έτσι συζευγνύει απόλαυση και προβληματισμό σε ένα αρμονικό σύνολο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Τριβιζάς Ευγένιος. *Η τελευταία μαύρη γάτα*, εικον. Στίβεν Γουέστ, Μεταίχιμο, Αθήνα, 2012.
- ² Καλλέργης Ηρακλής. «Το πρόβλημα της ιδεολογίας στα παιδικά λογοτεχνήματα», στο Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου (επιμ.), *Παιδική λογοτεχνία. Θεωρία και πράξη Α’*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1995, σελ. 41-55, ειδικότερα 47.
- ³ Κανατσούλη Μένη Δ. *Ιδεολογικές διαστάσεις της παιδικής λογοτεχνίας*, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 2000, σελ. 21.
- ⁴ Κανατσούλη 2000: 92.
- ⁵ Κανατσούλη Μένη Δ. «Διήγηση περί ολοκληρωτισμού για παιδιά: *Τα μαγικά μαξιλάρια* και *Η τελευταία μαύρη γάτα* του Ευγένιου Τριβιζά», στο Γιώργος Παπαντωνάκης – Διαμάντη Αναγνωστοπούλου (επιμ.), *Εξουσία και δύναμη στην παιδική και νεανική λογοτεχνία*, Πατάκης, Αθήνα, 2010, σελ. 224-234, ειδικότερα 228-230.
- ⁶ Για τη χρήση του χιούμορ ως μέσου άρσης των προκαταλήψεων, βλ. Κανατσούλη 2000: 97-105.
- ⁷ Αθανασόπουλος Βαγγέλης. *Οι ιστορίες του κόσμου. Τρόποι της γραφής και της ανάγνωσης του οράματος*, Πατάκης, Αθήνα, 2005, σελ. 70.
- ⁸ Η προσωποποίηση των ζώων ξεκινά από την αρχαιότητα και τους ποικίλους μύθους και περνάει στην επώνυμη λογοτεχνία με αλληγορίες και συμβολισμούς, με το φανταστικό και το θαυμαστό (βλ. και Τοντόροφ Τζέβταν. *Εισαγωγή στη φανταστική λογοτεχνία*, μτφ. Αρ. Παρίση, Οδυσσέας, Αθήνα, 1991, σελ. 69-71).
- ⁹ Η εικονογράφηση του έργου παραπέμπει συχνά είτε στο ναζιστικό περιβάλλον (μουσολινική νεολαία) ή στην Κου Κλουξ Κλαν.
- ¹⁰ «Αν αντιστραφούν οι ήρωες και τη θέση των γάτων πάρουν, ας πούμε, οι μετανάστες ή και ο κάθε άνθρωπος, το σκηνικό είναι παρόμοιο» (Παπαδάτος Σ. Γιάννης. «Οι μαύρες γάτες των καιρών μας», *Διαβάζω*, τχ. 428, Απρίλιος 2002, σελ. 98-99).
- ¹¹ Ντεκάτρο, Μαρίζα. «Η σφαγή των γατιών», *Το Βήμα*, 21.4.2002.

- ¹² Ζερβού Αλεξάνδρα. «Ευγένιος ο παρωδός, της εποχής μας κληρωτός, ή οι περιπέτειες των λέξεων και των κειμένων», *Κείμενα*, τχ. 6, Σεπτέμβριος 2007, σελ. 1-26 [keimena.ece.uth.gr].
- ¹³ Tambling Jeremy. *Allegory*, Routledge, London, 2010, σελ. 129 και Lynette Hunter. «Allegory happens: allegory and the arts post-1960», στο R. Copeland – P.T. Struck (eds.), *The Cambridge companion to allegory*, Cambridge University Press, 2010, σελ. 266-280.
- ¹⁴ McGlynn D. Paul. «Microcosm and the Aesthetics of Eighteenth-Century British Literature», *Studies in English Literature 1500-1900*, τόμ. 19, τχ. 3, καλοκαίρι 1979, σελ. 363-385.

